

УДК 378. 013 (147)

Наталія Тарарак,
докторант кафедри історії педагогіки
та порівняльної педагогіки
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

**ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ «ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ»
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МИСТЕЦЬКОГО
ПРОФІЛЮ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ**

Розкрита сутність процесу формування «ціннісних орієнтацій» студентів вищих навчальних закладів мистецького профілю України радянського періоду, обґрунтовано періодизацію та схарактеризовано кожний з виділених періодів процесу формування ціннісних орієнтацій студентів вищих навчальних закладів мистецького профілю України ХХ століття, визначено змістові домінанти цього феномену на певному етапі розвитку вищої професійної школи та науково-педагогічної теорії в цілому.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, підхід, періодизація, вищий навчальний заклад, мистецький.

Раскрыта сущность процесса формирования «ценностных ориентаций» студентов высших учебных заведений художественного профиля Украины советского периода, обоснована периодизация и охарактеризован каждый из выделенных периодов процесса формирования ценностных ориентаций студентов высших учебных заведений художественного профиля Украины ХХ века, определены содержательные доминанты этого феномена на определенном этапе развития высшей профессиональной школы и научно-педагогической теории в целом.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентации, подход, периодизация, высшее учебное заведение, художественный.

The objectives of this study are to expose the creative process essence in an artistically-pedagogical process, to substantiate and characterize the criteria for period division of the value orientations formation process of higher art educational establishments students of Ukraine in the ХХth century, to define the content, methodology and approaches to this phenomenon investigation on the certain stage of higher professional school and scientifically-pedagogical theory development on the whole. The formation of the students` value orientations is a complex process depending on many factors, which are constantly changing. Further studies on the current topic are recommended.

Key words: value, value orientations, approach, periodization, institution of higher education, art.

Постановка проблеми. XXI століття – це період творчих можливостей, який висуває високі вимоги до креативного розвитку особистості. У суспільстві зростає соціальний статус творчих професій, стають більш популярними естетичні послуги, зростає популярність таких спеціальностей, як художник, дизайнер, музикант, іміджмейкер тощо. Це мотивує молоду людину на етапі професійного самовизначення активніше вибирати творчі професії. Одночасно актуалізується проблематика, пов'язана з дослідженням ціннісних орієнтацій як феномена художньої діяльності, що виступає стрижнем розвитку його творчого потенціалу, зумовлює специфіку особистісного світогляду і є фільтром, завдяки якому сприймається, оцінюється й осмислюється дійсність.

Водночас, сучасний стан розвитку України, процеси реформування суспільства потребують перманентного переосмислення підходів до загальнолюдських цінностей в освіті. У результаті економічних та соціальних реформ має місце «духовна криза», яка призводить до розбіжностей між цінностями педагогів і репрезентованих ними навчальних матеріалів та цінностями сучасного покоління студентів. Події початку 2014 року стали апогеєм у докорінному зламі всіх політичних, економічних та ідеологічних структур. У цих подіях, насамперед, приймали активну участь молоді люди і студентська молодь, утім, оцінити вплив на молоде покоління усіх змін, що відбуваються у цей кризовий час, досить складно. Так, Іван Франко у 1905 році на сторінках «Літературно-наукового вісника» справедливо стверджував, що «...всесвітня історія не історія героїв, а історія масових рухів і перемін; а ми ж кожний особисто хіба не частина тої маси, яка сими подіями покликана до руху та переміни? Чи подумали Ви над сим, куди можуть понести нас ті рухи, якою луною в особистім житті кожного із нас можуть відбитися ті переміни і які обов'язки на кожного з нас накладає теперішня хвиля?» [3, с. 568]. Неможна не погодитися із автором «Одвертого листа...», що тільки нове покоління є рушійною силою оновлення української громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цьому контексті останнім часом педагогічна наука все частіше звертається до прогресивно накопиченого досвіду гуманістично-орієнтованого навчання, спрямованого на усвідомлення персоналістично значущих цілей. В Україні діяльність вищих навчальних закладів (ВНЗ) художнього профілю регламентується низкою законів, зокрема Законами України «Про професійно-технічну освіту» (1998), «Про вищу освіту» (2000), а також положеннями Національної доктрини розвитку освіти (2001), Концепції розвитку професійно-технічної освіти в Україні (2004). Між тим, процес формування і розвитку ціннісних орієнтацій – це складний багатоступінчастий процес, що відбувається під впливом багатьох факторів.

Моральна культура народу і світові норми поведінки, а також

культура у цілому передаються з покоління в покоління здебільшого на соціальному рівні, тобто формуються під впливом умов життя людей і зумовлюються виховними принципами, що існують у суспільстві. Тому на зламі епох гостро відчувається потреба у корегуванні сталих ціннісних орієнтацій, що вже не спрацьовують у мінливих реаліях. Тому проголошення Україною своєї незалежності зумовило нову хвилю інтересу до явища ціннісних орієнтацій як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Це спричинило дослідження зазначеної проблеми як багатофункціонального явища науковцями різних галузей, а саме роботи: соціально-філософського характеру (О. Бубнової, Т. Варюхиної, В. Вашкевич, Г. Горбового, Х. Казанова, І. Комарової, О. Нікітіної), з психології (З. Карпенко, Б. Паригіна, М. Яницького), педагогіки (І. Бех, О. Заболотська, І. Зязюна, Г. Тарасової, А. Троцько, Р. Скульського, О. Сухомлинської) та мистецької педагогіки (В. Бутенка, В. Діуліної, О. Отич, О. Рудницької, Г. Падалки, Т. Танько).

Зазначимо, що в дослідженнях історії розвитку історико-педагогічного процесу в Україні, які відомі сьогодні, найчастіше констатуються певні етапи (О. Сухомлинська [1]), що були здебільшого пов'язані з розвитком історичної науки або із соціально-економічними реформами в суспільстві. Водночас, вираженої всебічної характеристики періодів формування ціннісних орієнтацій студентської молоді у вищій мистецькій освіті з урахуванням соціально-політичних, економічних, духовно-моральних факторів ще досі не існує.

Мета статті: узагальнення результатів історико-педагогічного пошуку, аналізу джерельної бази щодо формування ціннісних орієнтацій студентів вищих навчальних закладів мистецького профілю України ХХ століття, а також визначенні періодів розвитку цього феномену на певному етапі розвитку вищої школи та педагогічної науки в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до мети й завдань дослідження проблему розвитку ціннісних орієнтацій учасників навчального процесу у вітчизняній системі вищої освіти (20-х рр. ХХ століття – поч. ХХІ століття) доцільно розглядати як природну частину реалізації навчально-виховного процесу в системі вищої школи мистецького профілю, як суттєву складову сучасного історико-педагогічного процесу. Зазначимо, що у сучасних соціально-філософських, педагогічних наукових працях, присвячених проблемі, що досліджується, акцентується її аксіологічна природа.

Феномен ціннісних орієнтацій пройшов складний шлях розвитку, в аспекті розгляду його як міждисциплінарного та багатофункціонального явища. Ціннісні орієнтації містять у собі не тільки набір психологічних, соціальних та педагогічних характеристик, а являють собою суцільний ідеологічний базис, на якому кріпляться всі надбудови навчально-виховного процесу вищої мистецької школи. Установлено, що еволюцію

радянської педагогічної думки і практики вищої школи можна ретельно дослідити й проаналізувати через історико-педагогічну періодизацію всього спектру форм та засобів формування системи ціннісних орієнтирів учасників навчально-виховного процесу в системі вищої мистецької освіти України радянського періоду (XX ст. – поч. XXI ст.)

Ретроспективний аналіз становлення поняття «ціннісні орієнтації» свідчить про наявність термінологічної невизначеності більшості науковців радянських часів щодо остаточного тлумачення понять «цінність», «орієнтація», «ціннісні орієнтації» та «ціннісна педагогічна взаємодія».

Так, у перше десятиріччя після проголошення Радянської влади до проблеми цінностей звертався лише Нарком просвіти А. Луначарський, який на тлі оновлених реалій соціалістичного строю наголошував на провідній ролі мистецтва в ідейному вихованні, пізнавальна сила якого, на його думку звертається не тільки до розуму, але й до почуття. Якщо у 1920-ті рр. чітко прослідковувалася тенденція розвитку в контексті надбань світової гуманної педагогіки, то вже в середині 30-х рр. домінуючою стала радянська педагогіка, де методологічний принцип «вільного виховання» замінювався принципом партійності (I етап). Становлення та розвиток ціннісних орієнтирів радянської молоді 40-х років відбувалися під впливом ідеологічної пропаганди, провідним засобом якої стала обмежена межами соцреалізму культура, спрямована на виховання патріотизму та подальшого утвердження ідеалів панівної комуністичної формації. Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність вивчення аксіологічної теорії аж до кінця 50-х років XX століття.

До початку 60-х років XX століття (II етап) під впливом марксистсько-ленінської ідеології відбувався процес зміщення ціннісних орієнтацій від релігійних уявлень про найвищу цінність Бога до верховенства державних інтересів та загально-позитивної оцінки комуністичної влади у суспільстві. Це пояснює звернення І. Нарського, Л. Столовича, В. Сагатовського, В. Тугарінова, А. Харчева до вивчення явища цінності в контексті марксистсько-ленінської ідеології. А вже в 1966 році у вітчизняній науковій літературі з'являється й термін «ціннісні орієнтації», який використовувався В. Ольшанським для визначення системи особистісних цінностей людини, детермінованих певними соціально-психологічними чинниками, тобто як один зі способів функціонування цінностей у свідомості індивідуума. Дослідженню ціннісних орієнтацій у соціологічному аспекті присвятили свої наукові праці також А. Здравомислов, А. Семенов і В. Ядов. У 1967 році роботи О. Дробницького стали першими спробами вивчення етичних цінностей. У працях науковців О. Никифорової, П. Яковсона, А. Леонтєва, А. Бодальова, Л. Рожиної стверджувалося, що поза естетичним сприйняттям не можна привести до дії виховні можливості творів

мистецтва, тобто без естетичного сприйняття не існує й насолоди мистецтвом. Період «відлиги» відзначився посиленням інтересу до аналізу людських взаємовідносин, домінуючою рисою яких в педагогіці вважалося дотримання учасниками навчально-виховного процесу загальнолюдських цінностей. Центральною фігурою системи освіти став В. Сухомлинський – педагог і мислитель, який стояв біля витоків гуманістичного руху педагогів-новаторів того часу.

У середині 80-х рр. ХХ століття (ІІІ етап), що характеризуються як час «перебудови» держави, була здійснена спроба демократизації вищої школи на основі вдосконалення існуючої соціально-політичної системи, в межах соціалістичного вибору. Саме за часи перебудови в радянському суспільстві був розпочатий процес переорієнтування від суто класово-ідеологічних до гуманістичних цінностей. Поштовх загальної перебудови, спрямований на реформування політичної системи, відмову від панівної моноідеології, з одного боку, та на реалізацію стратегії «прискорення», з іншого, всебічно сприяв розвитку вітчизняної вищої школи, що відзначилося на відмові від авторитарної освітньої парадигми.

Така ситуація загострила необхідність пошуку нових підходів до організації навчально-виховного процесу, гуманізації стосунків його учасників. Це пояснює звернення багатьох науковців другої пол. 1980-х–поч. 1990-х рр. до теоретичних розвідок поняття «ціннісних орієнтацій», аксіологічної проблематики (С. Анісімовим, А. Ахієзером, Г. Кузнецовою, І. Кучмаєвою, В. Шіловим), а також до гуманістичних ідей розвитку педагогічної взаємодії.

Важливо зазначити, що загострення інтересу до проблеми формування ціннісних орієнтацій, опосередкованої загальною суспільною ідеологією, завжди виникає на зламі політичних епох, знакових змін у суспільно-політичному житті країни та позначається на посиленні орієнтації на загальнолюдські цінності, тобто ставленні до людини як найвищої цінності.

Узагальнення матеріалів з'їздів, конгресів та конференцій свідчить про конкретні кроки діячів радянської системи вищої освіти ХХ століття щодо розробки теоретичних положень, ідей, висновків з досліджуваної проблеми. Зазначимо, що більшість із них по суті стосувалася питання ефективності експериментальної реалізації ціннісної педагогічної взаємодії та перевірки теоретичних ідей її покращення в умовах середньої освіти, що зумовлювалося тривалим (до кін. 80-х рр. ХХ століття) невизнанням особливостей пізнавального процесу дорослих. Підкреслимо, що зміст, принципи ціннісно орієнтованої педагогічної взаємодії, форми та методи її реалізації є динамічними і мають тенденцію постійно корегуватися.

Періодизація розвитку феномену ціннісних орієнтирів учасників навчально-виховного процесу дозволяє історично реконструювати особливості освітнього процесу в аналізованій період, дослідити наукове

та практичне значення досвіду педагогів зазначеного часу. Звернемося до характеристики кожного з них.

I період (1920-ті – поч. 60-х рр. ХХ ст.) – етап створення умов для актуалізації ціннісної (аксіологічної) проблематики у вітчизняній думці на тлі становлення нового типу особистості «радянський студент». Велика Жовтнева революція, створення нової держави позначилися на всіх ділянках життєдіяльності людини: економічної, політичної, соціальної та духовної сферах. Такі зміни спричинили в суспільстві втрату орієнтирів, норм поведінки на тлі кардинальних змін ціннісної системи. Усе це пояснює суперечливість періоду 1920–1950-х років, що охоплює саме перші десятиріччя існування держави нової формації. Умовно аналізований період можна поділити на три етапи [2, с. 69–73]:

1) 1917–1930-ті рр. – етап поступової втрати інтересу до аксіологічних концепцій (об'єктивної природи таких цінностей як добро, свобода, краса) на тлі зменшення уваги до студента як особистості.

2) 1930–1941-ті рр. – етап повного нівелювання ціннісної проблематики та орієнтації на вірність ідеалам комунізму, «соціальний заказ» керівників радянської держави.

3) 1940–1950-ті рр. – етап осмислення необхідності розробки проблеми концепції цінностей в контексті панування марксистсько-ленінської філософії.

II період (сер. 60-х – перша половина 80-х рр. ХХ ст.) – етап оформлення в теорії і практиці гуманістичної сутності системи професійно-ціннісних орієнтацій студентів мистецьких ВНЗ. У цілому, зазначений період характеризується появою низки теоретичних, формально-логічних, мистецьких досліджень, спрямованих на оформлення та визначення категорії ціннісних орієнтацій, тісно пов'язаної із проблемами категоріальної систематизації етики та моралі в межах марксистської ідеології. Цей період дуже влучно був визначений А. Гусейновим як «дефінітивний». Таким чином, у педагогіці на тлі декларативного проголошення ідеї всебічного розвитку особистості, звернення науковців до питання формування ціннісних орієнтацій студента, емоційно-естетичної оцінки дійсності та продукту мистецтва, зазначені роки позначилися як етап неоднозначного та тернистого шляху відстоювання гуманістичної сутності ідеї ціннісної педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в мистецьких вишах. Тобто застосування таких форм та методів педагогічної взаємодії, де студент отримує можливість проявити себе як особистість, самоствердитися, проявити себе на заняттях-диспутах, заняттях-змаганнях, заняттях-експозиціях, заняттях-концертах або в ролі гіда, екскурсовода, концертмейстера, видатного композитора, музикального критика, тощо.

Нижня хронологічна межа цього етапу, а саме 1984 рік, визначається офіційним визнанням необхідності змін в організації педагогічної

взаємодії учасників навчального процесу в системі вищої мистецької школи, наслідком чого стало звернення науковців до проблеми формування ціннісних орієнтацій студента, суб'єктної природи естетичних його переживань, активізації процесу морально-естетичного «присвоєння» творів мистецтва, а також введення до наукового обігу та педагогічної практики питання організації спілкування (Е. Беленкіна, В. Кан-Калик, А. Маркова, Н. Сєдова, Г. Сухобська та інші), що у цілому сприяло виникненню руху педагогіки співробітництва.

III період (друга половина 80-х рр. XX ст – межа XXI ст.) – етап руйнування заідеологізованого каркасу системи ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу та упровадження ціннісно-орієнтованої педагогічної взаємодії викладача і студентів в освітній процес вищої мистецької школи. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1985–2000 років, в якому позначаються два етапи.

I етап III періоду (др. пол. 1980-х – 2000 рік) – етап руйнування заідеологізованого каркасу системи ціннісних орієнтацій студентської молоді, який можна схарактеризувати як час, коли відбувалися глибокі зміни в системі вищої освіти в СРСР. При цьому їх особливістю була спроба здійснення демократизації вищої школи на основі вдосконалення існуючої соціально-політичної системи, в рамках соціалістичного вибору. Саме за часи перебудови в радянському суспільстві відбулося переорієнтування від суто класово-ідеологічних до гуманістичних цінностей. Повсюдна критика соціалістичної системи, її традицій та надбань, докорінна переоцінка історичних подій та здобутків відобразилися в процесі оновлення системи ціннісних орієнтацій студентської молоді кінця 80-х років. По суті, тотальна критика усіх напрацювань у теорії і практиці вищої школи радянського періоду, іноді навіть несправедлива, навпаки погіршувала ситуацію у вищій освіті, яка і так знаходилася на межі кризи. Наприкінці зазначеного етапу, через остаточне руйнування ключових позицій радянської ідеології, відходу від системи суворої цензури творчості провідними ціннісними орієнтаціями студентської молоді мистецьких ВНЗ періоду перебудови стали прагнення до особистої свободи, до вільного розкриття свого «Я», своєї індивідуальності; виявлення своїх думок, настроїв, переконань у мистецькій творчості, в кожному художньому образі. Зазначимо, що роботи періоду перебудови відзначалися прямолінійністю, незалежністю, іноді навіть у радикальних проявах, пошуком нових форм у боротьбі із ідеологічним догматизмом. Така ситуація загострила необхідність пошуку нових підходів до організації навчально-виховного процесу, гуманізації стосунків його учасників. Це пояснює звернення багатьох науковців другої пол. 1980-х – поч. 1990-х рр. до теоретичних розвідок поняття «ціннісних орієнтацій», аксіологічної проблематики (С. Анісімовим, А. Ахієзером, Г. Кузнецовою, І. Кучмаєвою, В. Шіловим), а також до гуманістичних ідей

розвитку педагогічної взаємодії.

Визначення *II етапу III періоду (1990-ті – межа XXI ст.)* – упровадження ціннісної педагогічної взаємодії викладача і студентів в освітній процес вищої мистецької школи – пояснюється розпадом СРСР та розбудовою незалежної молоді держави України.

Як свідчить проведений історико-педагогічний аналіз науково-методичної літератури, на початку 90-х років науковці у своїх дослідженнях ставили акцент вже на необхідності пошуку шляхів та методів адаптації вищої освіти до нових суспільних реалій, ринкових відносин, із урахуванням вже суттєво зруйнованої системи ціннісних орієнтацій студентства радянських часів. Зміщення пріоритетів у системі ціннісних орієнтацій від цінностей творчої праці до споживацьких, нарощування тенденції прагматизації ціннісної свідомості студентства другої половини 90-х років, вестернізація та терпимість до проявів насильства, що проникала до свідомості через споживання творів низької якості, відзначилося на зниженні загального рівня культури студентської молоді, зниженні вимогливості до морально-етичних стандартів мистецтва, що загострило необхідність звернення до реформування змісту вищої освіти. Стихійність процесів модернізації та пошуку нових орієнтирів призвела, таким чином, до ствердження нижчих цінностей, що особливо гостро відчувалася серед студентів ВНЗ мистецького профілю, та наголошувала на необхідності «інвентаризації» цінностей та змісту мистецької освіти.

Зазначимо, що, на наш погляд, засадничою вимогою сучасної мистецької освіти України має стати підсилена орієнтація на загальнолюдські цінності. Суб'єкт-об'єкт-суб'єктовані відносини у процесі художнього сприйняття творів мистецтва сприятиме акцентуванню уваги учасників навчального процесу ні на відтворення знань, а на їхнє творче присвоєння, що є неможливим при пасивній позиції студента. Суб'єкт-об'єктна освітня парадигма з авторитарним впливом викладача уможлиблювала впровадження ідеї масовості мистецької освіти та куль просвіти, зокрема. Вища мистецька освіта була покликана посилити рівень естетичної вихованості народу, повернути їм можливість вільно реалізувати свій внутрішній зміст через поширення зображально-наочними засобами ідеї соціалізму. Організація педагогічної взаємодії із односторонньою ціннісною орієнтацією на ідею соцреалізму уможлиблювала підміну гуманного та духовного необхідністю бути корисним для нової соціалістичної держави, замість реалізації бажання зберегти скарбницю усього національного відбувалось формування інтернаціонально-знеособленої культури радянського громадянина. Надання ґрунтовних академічних знань та навичок із перспективою їхньої реалізації в індивідуальній творчості лише в межах ідеалів соцреалізму призводило до втрати майбутніми митцями бажання до самовираження, самостійності і

творчого духовного пошуку, наслідком чого стала орієнтація майбутніх фахівців зазначеного періоду на виробництво продуктів масової монокультури, що призводила до збіднення ціннісного самовизначення і можливостей духовної самореалізації у практичній діяльності. Загальна для усіх педагогів та науковців того часу мета побудувати нову соціалістичну вищу школу, яка була би в змозі готувати досвідчених фахівців нової соціалістичної формації, досягалась водночас двома суперечливими шляхами. Поряд із введенням нових програм, ідеологічна основа яких була пронизана поняттями нової марксистсько-ленінської ідеології, радянські науковці-педагоги намагалися використовувати останні новітні надбання зарубіжних колег. Така двоїстість у розвитку підходів до організації навчально-виховного процесу виявлялася в поєднанні побудови педагогічних підходів на демократичних основах діалогу процесу, бажанні створити всі умови для гармонійного розвитку особистості, прояву її таланту, з одного боку, та на односторонній пропаганді ідеології єдиної правлячої комуністичної партії, з іншого.

Висновки і перспективи. Проведене дослідження не вичерпує всіх проблем, пов'язаних із розвитком феномену ціннісних орієнтирів учасників навчально-виховного процесу вищої школи в системі вищої мистецької освіти України. Серед перспективної тематики подальшого науково-педагогічного дослідження проблеми можна визначити необхідність наукового обґрунтування критеріїв оцінки ефективності ціннісної педагогічної взаємодії; розробки моделей ціннісної взаємодії, що могли би слугувати для майбутніх митців прототипом ціннісної взаємодії в подальшому професійному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинська О. В. Періодизація нового виміру педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Педагогічна газета. – 2002. – № 10/11. – С. 3–4.
2. Тарарак Н. Г. Проблема створення періодизації процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів вищих мистецьких навчальних закладів України ХХ ст. / Н. Г. Тарарак // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Науковий журнал № 6 (32). – Суми. – СумДПУ імені А. С. Макаренка. – 2013. – С. 68–77.
3. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді / Іван Франко // Вибрані твори : в 3-х т. – [2-е вид., доп.]. – Дрогобич : Коло, 2005. – Т. 3 : Літературознавство, публіцистика. – 690 с.